

МІЖРОДОВИЙ СТАТУС ЛІРИЧНОЇ ПРОЗИ

Навіть для людини без філологічної освіти загальновідомим є факт поділу літератури на три роди: епос, лірику та драму. Однак мистецтво слова неможливо стандартизувати, підпорядкувавши будь-яким схемам, усі схеми в даному випадку будуть умовними. До того ж література протягом століть активно розвивалася, з'являлися нові твори, що потребували більш детального розгляду, бо не вкладалися в доволі умовну античну схему родів. У цій статті зробимо спробу дослідити генезу та теоретичні засади явища ліричної прози, яка, незважаючи на досить довгий час існування в літературознавчій науці, не отримала однозначної дефініції.

Як зазначалося вище, традиція поділу на епос, лірику та драму йде з часів античності, мислителям якої ми завдячуємо першим і до цього часу єдиним традиційно прийнятим розмежуванням словесного мистецтва. Ще Платон, зазначає Олексій Ніколюкін, у третій книзі діалогу «Держава» назвав лірику простою оповіддю, коли поет говорить від себе [4; 452]. На противагу ліриці Платон висуває наслідування, характерне для драматичного роду, де носіями авторської свідомості й активними учасниками подій є безпосередньо герої. У свою чергу епос змішує (тут і далі підкреслення наше – Г. Т.) те й інше. Як бачимо, уже в цій ранній схемі епічний рід відзначається найбільшою синкретичністю.

Пізніше Аристотель розвинув думку Платона про те, що вся поезія (поезія у значенні «література») по суті є «мистецтвом наслідувальним» і виокремив три риси, якими власне й розрізнив види творчості: засоби, предмети й способи відтворення. Остання ознака стала основою розмежування на три відомі роди літератури. Аристотель зазначав, що автор може лишатися собою, не змінюючи особу, репрезентувати персонажів як діяльних учасників подій або передавати події ніби сторонній спостерігач – за приклад він навів Гомера. Відповідно до цих характеристик філософ розрізнив лірику, драму й епос – ту схему, якою літературознавці користуються й сьогодні.

Однак, така умовна схема поділу не могла повністю задовольнити потреби нових часів. Кожна нова доба вносила в літературний процес свої корективи, причому зміни подекуди відбувалися навіть у фундаментальних засадах поділу на роди, види, жанри та ін.

Щодо ліричної прози, то питання про її генезу та теоретичні засади й досі залишається остаточно нез'ясованими. Огляд основних літературознавчих словників виявив, що навіть саме поняття «лірична проза» деякі вчені обходять увагою. А там, де воно все ж таки виносить в окрему словникову статтю, погляди філологів розходяться у визначенні приналежності цього явища до певного роду та щодо часових меж його виникнення. Ще у «Словнику літературознавчих термінів», який вийшов у 1974 році під редакцією Л. Тимофєєва та С. Тураєва, зазначалося, що «питання про виникнення й розвиток ліричної прози у світовій літературі ще цілком не вивчене. Ніяких досліджень у цій галузі немає. Тому зараз ми можемо вказати лише деякі традиції, на які спирається сучасна лірична проза» [8; 177]. На сьогодні ситуація майже не змінилася, детальних теоретико-літературних розвідок у вітчизняній філологічній науці, присвячених явищу ліричної прози, немає. З'явилися лише оглядові статті (Соломії Павличко в її ж таки «Теорії літератури» [7; 123–129]), дослідження окремих жанрових різновидів, серед яких найбільшою популярністю користуються щоденники та біографії (К. Танчин, Л. Мороз), поезії в прозі (О. Бігун, С. Григоровська), прозові мініатюри (Г. Дзись, О. Гінда) тощо.

Таке поверхове вивчення ліричної прози посприяло певній «розмитості» терміну, невизначеності його природи. Так, у згаданому вище словнику за редакцією Л. Тимофєєва, автор статті «Лірична проза», Д. Муравйов, подає два тлумачення цього явища: «ліричною прозою частіше за все називають будь-яку, тобто створену за законами будь-якого жанру, емоційно насичену, пройняту авторським почуттям, художню прозу. Лірична проза в такому широкому тлумаченні представляє собою не самостійний жанр, а стильову характеристику найрізноманітніших видів художньої прози.

Ліричною прозою у вузькому (і точному) значенні слова є прозовий різновид ліро-епічного жанру» [8; 175].

До ліро-епосу ліричну прозу зараховують автори «Словника літературознавчих термінів» за редакцією І. Єлісеєва та Л. Полякової (2002 р.): «Лірична проза – стилістичний різновид художньої прози, що об'єднує твори різних жанрів. Лірична проза є прозовим різновидом ліро-епічного жанру» [2; 97]. Як бачимо, визначення фактично дублюються.

У «Літературній енциклопедії термінів і понять», редактором якої виступив російський літературознавець О. Ніколюкін, автор статті про ліричну прозу О. Соболевська дає таке визначення: «Лірична проза – стилістичний різновид прози, організуючим змістовим і композиційним центром якої слугує життя свідомості героя, утілене в ланцюзі душевних переживань і думок» [4;450]. У цьому визначенні О. Соболевська не акцентує увагу на ліро-епічній приналежності даного «стилістичного різновиду», вона лише зазначає, що «набір ключових стилістичних ознак ліричної прози обумовлений співіснуванням і взаємодією в її поетиці властивостей лірики та епосу» [4; 451].

В українському літературознавстві визначення ліричної прози також можна зустріти не в кожному філологічному довідковому виданні. Зокрема, у відомому, вже перевиданому українському «Літературознавчому словнику» за редакцією Романа Гром'яка, Юрія Коваліва, Василя Теремка, немає статті, присвяченої ліричній прозі.

У 2001 році вийшов «Лексикон загального та порівняльного літературознавства», який редагував Анатолій Волков. У словниковій статті про ліричну прозу зауважується, що вона є «стильовою течією» [3; 295], крім того, коло жанрів ліричної прози звужується до «сповідної літератури». Натомість, як і у перших наведених дефініціях, зауважується, що «стильові ознаки ліричної прози визначаються ліро-епічною змістовністю оповідача, як ключового персонажа твору» [3; 295].

У новій двотомній «Літературознавчій енциклопедії» (2007 р.), укладачем якої є Юрій Ковалів, наголошується, що твори ліричної прози належать до епічного роду літератури, яким «властиві ознаки лірики» Крім того, автор статті одним з перших класифікує ліричну прозу як «міжродове синкретичне утворення». Друга частина визначення конкретизує її ознаки, висловлюючи суголосні до визначень російських авторів думки: «лірична проза – є стилістичним різновидом прози, композиційним центром якого є душевне переживання та думки персонажа» [5; 561].

Отже, більшість російських та українських дослідників визначають ліричну прозу як стилістичний різновид прози, наголошуючи на взаємодії у ній ліричних та епічних елементів. На нашу думку, найбільш ґрунтовним є «подвійне» визначення Ю. Коваліва, який, крім загальноприйнятої дефініції, подає більш широку, називаючи ліричну прозу «міжродовим синкретичним утворенням». Це відводить їй окреме місце серед літературних родів, вирішуючи неоднозначне питання родової приналежності ліричної прози, адже, як переконливо доводять словникові статті, учені не дійшли остаточної згоди щодо цього питання. Дослідники більш-менш єдині тільки в тому, що лірична проза є «стильовим різновидом прози», але проза – про що вже йшлося у статті Тараса Гуляра «Прозова лірика і лірична проза: спроба дисоціації» – це «більш...формальна ознака типу письма, будівельного матеріалу тексту» [1; 115]. Цей же дослідник, до речі, намагається довести думку про те, що лірична проза, а точніше, «прозова лірика», як він пропонує її називати, взагалі належить до ліричного роду, заплутуючи справу, так би мовити, ще більше. Саме тому, таке «подвійне» визначення, подане професором Ю. Ковалівим є, на нашу думку, більш повним та виправданим.

Що ж до часових меж виникнення ліричної прози, то тут доречною видається думка О. Ніколюкіна, який вважав одним з перших новаторів французького письменника та філософа-гуманіста Мішеля Монтеня (1533 – бл. 1592 рр.). У 1580 році виходять перші два томи його «Досвідів», які започаткували новий жанр філософсько-моралістичного есе, де значне місце відводиться ліричному началу. Композиція твору хаотична, великі глави чергуються з незначними за обсягом, одна тема змінює іншу без певної логічної послідовності. Автор вільно перемишує філософські роздуми з автобіографічними елементами, спогадами, суб'єктивними враженнями, нехтуючи будь-яким планом оповіді, керуючись потоком думки. «Внутрішню єдність надає книзі особистість автора, який віддає перевагу імпровізації, прагне до

невимушеного, не скутого ніякими наперед заданими схемами виявленню власного «я», – зауважує Ю. Віппер [6]. Саме образ автора, стає організуючим центром «Досвідів», навколо його суб'єктивних переживань вибудовується на перший погляд безсистемна структура твору. Зазначені характеристики є провідними для явища ліричної прози, зародки якої якраз і знаходимо у творчості М. Монтеня [4; 452].

Проте більшість дослідників схильні до думки, що лірична проза з'являється лише в період сентименталізму (XVIII-XIX ст.) «з його чуттєвою рефлексією на навколишній світ, яка не вимірювалася жанрово-родовою нормативністю раціоналістичного за своїм характером класицизму» [3; 295] та романтизму, що межував з ним. Її виникнення пов'язують з поширенням у цей час жанру подорожей. Зокрема, одними з перших творів ліричної прози називають «Сентиментальну подорож Францією та Італією» Лоренса Стерна, «Листи російського мандрівника» Миколи Карамзіна, «Минуле й думи» Олександра Герцена, «Дорожні картини» Генріха Гейне», а також ліричний роман «Гіперіон» Фрідріха Гельдерліна та ін.

Свого розквіту лірична проза зазнала наприкінці XIX – початку XX століття. Цей час характеризується докорінними змінами в суспільній свідомості, прагненням до оновлення застарілих форм і навіть принципів письма, переглядом усталених літературних традицій. Як зазначає Анатолій Ткаченко, «у XX ст., з посиленням «дифузії» (взаємопроникнення) родів, видів і жанрів, правомірність поділу літератури на роди викликала неабиякі сумніви і заперечення» [9; 59].

Дискусії навколо правомірності поділу літератури на роди живилися появою якісно нових літературних творів, що відрізнялися синтетичним поєднанням різних елементів кількох родів одночасно. Традиційні прозові жанри втрачають популярність у цей час. В українській літературі це позначилося на творчості модерністів, особливо, Гната Хоткевича (збірка «Поезія в прозі»), Ольги Кобилянської («Рожі», «Там звізди пробивались», «Поети»), Михайла Яцківа («Завіт») та ін. Лірична проза в українській літературі «водночас бачила себе психологічною» [7; 125].

У розвитку літератури XX століття ліризація прози стає все помітнішою. Про це свідчить та кількість творів цього «стильового різновиду прози», що виникла протягом початку-середини 900-х років. Якщо раніше лірична проза була дійсно явищем не досить поширеним, то у XX столітті, з його «культивуванням особистісної домінанти в людині, яка визначає її існування, світосприймання та долю, а також здатністю до рефлексії та саморефлексії, ... які не можуть бути притаманними колективній людині, «людині без властивостей» (Роберт Музіль)» [3; 295] її розвиток набирає обертів. Це дозволяє виокремити її в «міжродове синкретичне утворення», як це зробив професор Ковалів у «Літературній енциклопедії».

До ліричної прози цього періоду належать деякі твори Томаса Вулфа, Юрія Смуула, Ясунарі Кавабати, Володимира Солоухіна, Юрія Яновського, Олеся Гончара та ін. «У розвитку прози XX століття – як одна з її тенденцій – окреслюється все більш визначене прагнення до послаблення сюжетного чи фабульного начала й посиленню позасюжетних елементів» [8; 177], отже, фактично, на даному етапі відбувається своєрідна ліризація прози. Це підтверджується й популярністю психологізму, фрагментарністю композиції, зосередженням на індивідуальних переживаннях ліричних суб'єктів таких творів, що, у свою чергу, свідчить про пошуки нового способу організації художнього матеріалу. З огляду на це, вважаємо, що вивчення ліричної прози є актуальним і перспективним шляхом дослідження.

Література:

1. Гуляр Т. Прозова лірика і лірична проза: спроба дисоціації. Ч. 1 / Тарас Гуляр // Літературознавчі студії. – К., 2009. – Вип. 23. – С. 115–118
2. Елисеєв І.А., Полякова Л.Г. Словарь литературоведческих терминов / И. Елисеєв, Л. Полякова. – Ростов н / Д : Феникс, 2002. – 320 с.
3. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [ред. А. Волков]. – Чернівці : Золоті літаври, 2001. – 636 с.
4. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [ред. А. Н. Николюкин]. – М. : Ин-т научн. инф. по общественным наукам РАН, 2003. – 1600 с.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007–. – Т. 2. – 2007. – 622 с.

6. Виппер Ю. Монтень [Електронний ресурс] / Виппер Ю. // История всемирной литературы : в 9 томах, 1983 – . – Т. 3. – 1983. – С. 270 – Режим доступу до статті : <http://feb-web.ru/feb/ivl/v13/v13-2702.htm> .
7. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Дмитрівна Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
8. Словарь литературоведческих терминов / [ред.-сост. Л.И. Тимофеев, С. В. Тураев]. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
9. Ткаченко А. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / Анатолій Олександрович Ткаченко. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

Inter-Genre Status of the Lyrical Prose

The author systematizes existing opinions on such an ambiguous literary phenomenon as lyrical prose in order to define its theoretical essence and place among literary genres. The stages of the lyrical prose development were traced and contemporary studies in this area were analyzed. A short description of the basic tendencies in modern lyrical prose was given in the article.

Богдан Стороха (Полтава)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТАПИ РОЗВИТКУ КОНКРЕТНОЇ ПОЕЗІЇ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ХХ СТОЛІТТЯ

Традиція неконвенційної літератури, яка відзначається специфічними відносинами змісту та його візуального оформлення, що апелює до імперативу подолання метанаративності та лінеарності тексту, триває протягом декількох століть в європейській літературі (ми не беремо до уваги специфічний орієнтальний контекст з його акцентованою зображальністю ієрогліфічного письма), починаючись з елліністичного часу та триваючи до кінця ХХ – початку ХХІ століття. Ґрунтовною відмінністю між творами до початку ХХ століття та експериментальною літературою середини ХХ століття ми можемо назвати інтелектуалізацію процесу виділення тексту і форми: між середньовічними релігійними поезіями Рабана Мавра і «Кидком жеребу» С. Малларме проходить лінія, котра розмежовує пряму ілюстративність тексту (малюнок як «додаткова» семантика тексту) та метафоричне перенесення малюнку в типографський шрифт і розташування рядків поезій. Враховуючи великою мірою неартикульованість тематики неконвенційної поезії у вітчизняному літературознавстві, ми обираємо *предметом* дослідження простеження основних етапів розвитку «некласичної» поезії в західній літературі. *Об'єктом* виступають твори конкретної поезії від початків формального віршування до інтелектуальних поезій графічно неортодоксального вигляду ХХ століття.

Одним із важливих питань, коли йде мова про традицію, в яку органічно вписується поезія Е. Яндля як найбільш яскравого та оригінального представника експериментальної поезії, є історія розвитку явища конкретної поезії, етапів її становлення і визначення особливостей періодів її оформлення, котрі при найближчому вивченні виявляються сукупністю спорадичних появ неконвенційних текстів із вільним просторовим та синтаксичним вирішенням, у яких, однак, простежуються подібності, дозволяючи їх об'єднувати у групи.

Корпус дослідницьких робіт, присвячених темі розвитку конкретної поезії, складається в першу чергу з численних статей, де поодинокі чи усталеними послідовностями виникають імена авторів починаючи з кінця ХІХ століття (С. Малларме, Г. Аполінер, Г. Стайн і т. д.); серед ґрунтовних праць зі спробами системно представленої генеалогії явища варто зазначити дослідження «Зорові тексти» К. Вайс [12], «Конкретна Поезія. Інновація і традиція» У. Ернста